

sa miatt már ez az ősi rendszer nagyon megbomlott, az ólas vagy szérűs kertek megteltek házakkal s a két beltelekkel bíró gazdák száma nagyon megfogyott.

(Folytatjuk.)

sz. Györffy István.

Alföldi kandallós-istálló és ősi magyar tűzhelyes-ház

GUNDA BÉLA a Nemzeti Múzeum Néprajzi Tárának kiküldött gyűjtője, a gyoma—endrődi tanyavilágból, *korábbi kandallós istállókról* hozott hírt s öreg emberek elbeszélése alapján rekonstruálta e kandallók képét is. (*Ethn.-Ért. 1933.*) E szerint ezek a tüzelők $1\frac{1}{2}$ —2 m. magas, fa vagy sárlábakon álló, sövényből font, tapasztott, fölfelé vékonyodó, a tetőt áttörő kémények voltak a mennyezetlen istállók közepén. Alattuk egy kis gödörben égett a tűz s a tüzet fekvő-padka (padkák) vette körül. A kandallóba bográcsot is akasztottak, tehát főztek is az istállóban. (A nagykun tüzelős ólakban is főztek szolgafás bográcsban.)

Itt tanyáztak-háltak a férfiak.¹

Felhasználom ezt az alkalmat, hogy e híradáshoz kapcsolva, a *N.* és *Ny.* hasábjain az ősi magyar ház kérdését röviden szóba hozzam.

GUNDA lelete két szempontból értékes. Egyrészt azért, mert jelentékenyen megnagyobbította alföldi tüzelősólaink elterjedésének mindjobbban táguló területét, másrészt és főképpen azért, mert igen becses formával gazdagította tüzelősólaink füstfogóinak fejlődéssorozatát.

Ez a gyomai kandalló ugyanis közbülső tag a matyó tüzelősólak kiirtótlén szikrafogó cserénylapja s a nagykun tüzelős tanyaólak „pendelykéményszerű füstfogói között, melyeknek csak két oldala támaszkodik falra, míg a másik kettőt egy sarokágasfa tartja“, aminőket GYÖRFFY ISTVÁN írt le.²

¹ A tüzelős ólra az *Okl. Sz.*-ban is találunk egy 1597-ből való adatot. Így szól: „Az ló istállónak fele vékony náddal földött, az többi pusztá. Egy *kü kemen* benne, az is törődött“. A Nádasdyak sopronmegyei birtokáról lévén szó az összeíró levélben, bizonyos, hogy úri istállóval van dolgunk, amit ez a további adat is bizonyít: „Egy kerek skatulában lőfösteni való kánna teli“. Az istállóban tanyázhattak a cselédek s a pontosabban nem ismert kéményszerű tüzelőt nem csupán fűtésre, hanem pld. orvosság-főzésre és a fiatal jószágoknak abrakmelegítésre is befoghatták. (Ez többféle szokásos kontinensünkön, istállóknban.)

² A tüzelősólak részletesebb bemutatására itt nem térek ki. Az érdeklődők megtalálhatják azt *Görffy* és *Kőrös*, képekkel felszerelt cikkeiben. (*Ethn. Ért. 1905 és 1910.*)

Kérdés már most honnan került a gyomai kandalló az istállóba? Azt hisszük már neve is elárulja, hogy a parasztházból. Onnan, ahol a pendelykémények is otthonosak. Különben is a Felső-Tiszavidék és Erdély kandallói, kabolái, gógányai és hornyai, a *házbeli szabad tűzhelyek* szikra-füstfogói, tökéletes alakpárjai a mi kandallónknak. Köztük csak annyi a különbség, hogy azok csupán vakkémények vagy kürtők, azaz nem mennek ki a háztetőn, hanem a padlástérbe torkollanak, hogy a füst a padláson tartogatott holmikat és a tetőt konzerválhassa. Hogy a gyomai kémény közvetlen házbeli elődje szintén ilyen vakkémény volt, azt más országokból vett példákkal tudjuk igazolni.³

De még tovább is mehetünk és azt is állíthatjuk, hogy a matyó ólak szikrafogó cserénylapja is a házakból vándorolt ide. Erdélyi nyílttűzhelyes konyhákban, ill. fűstházakban, vagy ereszekben még találunk ilyen cserényből font, lapos vagy felfordított teknő alakú szikrafogókat, viszont találunk ilyeneket déldunántúli présházakban is, a földszínen fekvő nyílt tűzhelyek fölött, a tűzhelyeken bográcsokkal, háromlábakkal és nyeles serpenyőkkel. Ezek a présházak nemcsak pinceszerezgető férfiak futólagos tanyái, hanem nagyobb munkák idején állandó hálójárlékok is, akárcsak az erdélyi kalyibák a szénacsinalás évadján. Bizonyára vannak ilyenek az Alföldön is. (L. pld. *Ehnt.-Ért.* 1909, 65.)

Ha tehát azt mondjuk, hogy a kandallók a házakból szállottak ki alföldi istállóinkba, akkor ebből házaink alakulása szempontjából az a nagyjelentőségű tétel következik, hogy ez a kezdetleges nyílttűzhelyes tüzelésmód a mai, minden bizonynyal későbbi kemencés-keskenypadkás tüzelésmóddal szemben, sokáig és makacsul tartotta (sőt tartja máig) magát itteni parasztházainkban.

Kérdés azonban így van-e ez, más szóval tudjuk-e történeti adatokkal igazolni azt, hogy alföldi parasztházaink régebben is nyílttüzelős házak voltak s a mai gazdasági melléképületek — istállók, présházak — tüzelői nem alkalmi, kezdetleges készülétek, vagy esetleges ősi visszaütések-e, hanem egy szabad tűzhelyes házkultúra alacsonyabb létszintbe süllyedt *megszakítatlan szerves maradványai*, melyek tehát együtt fejlődtek a parasztházzal?

Ha első pillanatra különösnek tetszik is, mégis fel kell vetnünk e kérdést, és felelnünk is kell rá, mert ha történeti em-

³ L. pd. *Zelenin*: Russische (ostslav.) Volkskunde 1927, 282. *Dackler*: Zeitschrift für österreichische Volkskunde 1911, 43.

lékekkel igazolható az, hogy a régi magyar házban terebélyesebb nyílttűzhely volt, akkor abból a magyar ház multjára, sőt legrégibb multjára, a honfoglaláskori ősi magyar házra is igen nyomós, sőt döntő bizonyítékok adódnak.

Írott feljegyzések a korai magyar házról sajnos nincsenek. Régészeinket a magyar parasztház történeti sorsa a legegységűbb időig nem foglalkoztatta. De szerencsére mégis van két idevonható ásatag feltárásunk a Kiskunságból, ill. Kecskemétről. Ezeket, mint legrégibb történeti emléküinket szólítjuk hát ide tanúnak. Az elsőt PAPP LÁSZLÓ, a másodikat SZABÓ KÁLMÁN mutatta be (*Ért. 1931. és N. és Ny. 1929.*).

A kiskun ásatások Kecskemét körzetében a XVI. sz.-ból valóságos házakat tártak fel sok gazdasági szerszámmal és még több cserépedénnyel. A lakosság az ottani sirleletek tanúsága szerint a Kiskunságban jómódú lehetett ez időtájt. A házak kétosztásúak, szobából és konyhából (pitarból) állottak. Úgy látszik a konyha volt a főhelyiség, amennyiben csaknem mindig tágasabb, mint a szoba, bizonyára azért, mert nemcsak főző, hanem munka- és hálóhelyiség is egyben, míg a szoba csak parádéra való.⁴ A szobában csupros kemencék állottak, rendszeren a földön, a konyhákban pedig a szobabeli kályhák, vagy a konyhabeli sütőkemencék szája előtt, *ugyancsak a föld színén, kerekalakú tűzhelyek* voltak. *A szabadttűzhelyek vezérszerszámát, az üstöt* is meglették, sőt akadt egy szolgafára való vas cövekvég is. Az üstök rézből és cserépből készültek. Különösen sok cserép üst-töredék került elő, ép példány egy se.

Az elmondottakból megállapítható, hogy jellegzetes, mégpedig feltűnően kezdetleges tűzhelyű (tehát föltehetőleg nem idegen származású) ház áll előttünk.⁵

Ezt igazolja a kecskeméti lelet is a XIII–XIV. sz. fordulójáról. Ez nem rendszeres ásatás eredménye s a ház tagolódására vonatkozólag nem is szolgál felvilágosítással, amennyiben csupán különféle házbeli és gazdasági szerszámokat tartalmaz, melyek „egy magában álló ház nem is szegényes fölszerelését alkották”. A szerszámok közül kettő érdekel most bennünket, az *üst* és a *háromláb*. Ez az utóbbi a kerekformájú típuscsoportba tartozik, melyet később a háromszögű s ma is használatos forma váltott fel. Az egyik (mizsei) kun ház kisebb helyiségének közepén 1½ m. átmérőjű kerekformájú nyílt

⁴ E házak rendszerbeli helyzetéről, a házákat környező területek házaival összevetve, más alkalommal szólok.

⁵ Hogy volt-e ennek valamilyen kéménye, nem tudjuk, de nagyon valószínű, hogy lehetett.

tűzhelyet konstatált PAPP LÁSZLÓ. Az ugyanott lelt kampós jászolkarika és ökörpatkó-darabok a szennyes padlaton — szerrinte — istállót sejtették. Valószínű, hogy tüzelősól volt. Hogy honnan került a háromláb a magyar konyhaszerszámok leltára, ez alkalommal nem foglalkoztat bennünket. Most csak arra mutatunk rá, hogy ez szintén jellegzetesen *tűzhely-főzőszer-szám*. Vörösréz üsttöredékeken kívül két ép *cserépüstöt* is találtak Kecskeméten. Az üstök szájrperemén lyukak voltak, amikbe hűrt vagy kenderzsineget fűzhettek s úgy akaszthatták őket fel, talán a ház gerendájára vagy a lázsafára, de aligha főző- vagy szolgafára. Alakjukkal és származásukkal ezeknek sem foglalkozunk, de annyit mégis megjegyzünk, hogy semmi okunk sincs feltételezni azt, — amit SZABÓ KÁLMÁN is mond — hogy a honfoglalók üstöt (fémüstöt) nem hozhattak magukkal, lévén az üstfőzés Keleten valaha is, ma is közönséges.⁶ Itt ismét csak azt emeljük ki, hogy a fémüstök cserépből való utánzása a főzésforma (köleskása, vagdalt hús! stb.) szívós és hagyományokban gyökerező gyakorlatára mutat.

E szerencsés lelet tehát az Árpádkorig vezeti vissza a tűzhelyes ház eredetét Kecskeméten. Kérdezzük már most, vajjon másmilyen volt-e ennek a háznak elődje? Aki néprajzilag gondolkodik, nem mondhat mást, mint azt, hogy — mutatis mutandis — ugyanolyannak kellett annak lennie századokkal azelőtt is, tehát a honfoglalás korában is, amiből nyilvánvaló, hogy az alföldi őltüzelőkben a legrégibb magyar ház tüzelőberendezésének kiindulását láthatjuk vagy kereshetjük.⁷

Azokat, akik a házeredet-problémákat nem kívülről szokták tekinteni és kezelni s akik azt mondják, hogy az ősi magyar házról mit sem tudunk, az itt felhozott történeti tények talán mégis gondolkodóba ejthetik?

⁶ Ezzel szemben az oroszok sem az üstfőzést, sem a tűzhelyet nem ismerik. Délorosz területeken mindkettőnek — sőt a háromlábának is — török neve van. Érthető így, hogy akad olyan orosz tudós is, aki azt állítja, hogy mindkettőt pusztai népek vitték be itt-ott a muszák közé.

⁷ „Földöl és tüzelősól” című értekezésemben (*Ethn. Ért.* 1929.) azt próbáltam valószínűsíteni, hogy a tüzelősól a földölből keletkezett s hazája alkalmasint Keleten keresendő. A földöl — szerintem — a *pásztorok téli óla* volt, tüzelővel. Ez a tüzelő azonban nem *tűzhely*, értve ezen az *asz-szonyi* konyhaműveletek végzésére szánt *főző-sütő* készüléket s a matyóól nem lakóház, olyan értelemben, mint azt egyes német bűvárok vélték.

Kezdetleges fokon tehát elképzelhető, hogy az őltüzelők és konyhai tűzhelyek között nincs különbség, amint lényegileg nincs egy mai matyókun tüzelő s egy korai magyar ház tűzhelye között se. Mindössze annyi, hogy az őltüzelőkben a tűz még ma is gödörben ég, de pld. a prэшázakban már nem. Az ől ólnak indult s abban a tüzelő csak az emberek behúzódsával költözött be, pásztori és konyhai gyakorlattal és fölszereléssel.

Vannak azután olyan tudósok is, akik azt hirdetik, hogy a honfoglalóknak a magyar ház terminológiájának tanúsága alapján, az itt talált szlávok építettek hajlékot. A problémának ezzel az oldalával, a tárgytörténetre is kiterjeszkedve, bőven, eddig mindenkinél bővebben foglalkoztam egyik cikkemben, (*Ethn.-Ért.* 1930.) amit ők nem vettek figyelembe. Hogy sikeres-e vagy sem, nem tudom, mert komoly hozzászólással magyar oldalról eddig még nem tiszteltek meg.

Nem térek ki tehát erre, — legalább itt nem — hanem egyenesen föladam a kérdést szláveredetet hirdető tudósainknak, mondanák meg melyik szláv nép volt az, amelyik a honfoglalás korában ilyen szabadtűzhelyes házban lakott, ilyen tűzhelyen főzött-sütött, amelyik tehát ilyenek építésére is megtaníthatott volna bennünket? Én ugyanis ilyen szláv népről a mai napig nem tudok, mert a szlávok kivétel nélkül mindnyájan, a Krisztus utáni első századoktól kezdve a *kemencefőzés kultúrkörzetébe tartoztak* (és tartoznak jórészt ma is), akiknek tűzhelyük nem volt, legfeljebb piciny zsarátnok-padkájuk az ősi kemence szája előtt s ha egyeseknek lett is apró padkájuk, azt — mint kimutatták — jóval később, vagy éppen pár száz évvel ezelőtt, német kultúrhatásra kapták, amint erre több ízben hivatkoztam. Egyedül némely délszlávok azok, akik őszláv sütő- és főzőkemencéjüket balkáni új hazájukban cserben hagyták s egyéb, jelesen klimatikus és történeti okok mellett (amelyek között még a „horvát“ törzset letelepítő avaroknak is szerepet juttatnak a német bűvárok), talán óillir hagyományok befolyása alatt, a nyílttűzhelyes berendezésre, az u. n. *kutyaházformára* tértek át.

Amde ez később, századokkal betelepedésük után és lassanként ment végbe, mert pld. — hogy csak ennyit említsünk, — a honfoglaláskor a bolgárok még használták az őshazabeli kemencét, a *pestet*, hiszen tőlük vettük át, bizonyára magyar földön mi is és csak *később* ismerkedtünk meg a szintén szláv — úgy látszik északi szláv — *kemencével* (majd a német *szobával* és szláv *banyával* s legutóljára a német *kályhás kemencével*), amint erről több alkalommal részletesebben szóltam, hangsúlyozván azt is, hogy ezek az új készülékek a tűzhelyes ősi magyar ház belsejét már korán alaposan átalakították s annak a magyar tűzhely és szláv kemence lassú összeházasításával ilyenképpen is erős szláv arculatot kölcsönöztek.*

* Hogy a honfoglalók egy része (t. i. csak szerintem egy része) nemezsátorban lakott, vitán felül áll. Sőt én még azt is mondtam (*Ethn.-Ért.* 1930.), hogy nemcsak nemez, hanem (a szegényebbje) másféle sátor-

De minden írásomban hangoztattam azt is, hogy a magyar ház multja fölött terjengő sötétségben csak az élő és elpusztult házemlékeknek az eddigieknél tüzetesebb vizsgálata által gyűjthetünk világosságot. Addig a föltételezésektől és nézetváltoztató bukdácsolásoktól nem menekedhetünk meg. Ennek a néhány alkalmi sornak is buzdítás a célja.

*
*
*

A mult év (1933) nyarán a szekszárdi múzeum őre Dr. CSALOGOVITS JÓZSEF végzett ilyen természetű ásatásokat a tolna —sárközi Decs határában levő Ete elpusztult község területén s a többek között egy érmeikkel hitelesített tatárjáráskorabeli pompás, terjedelmes, sározott házbeli, valószínűleg kenyérsütő sövénykemencét is feltárt. Ez idáig a legrégebb kemence Magyarországon. E korai kemencét joggal gyanúsíthatjuk a bolgár pest eredettel, melyről egy alkalommal azt írtam, hogy a X. sz. közepén még nem költözött ugyan be a magyar házba, akkor még a *tűzhely mellé*, de alkalmasint nem soká váratott magára. Feltárt azután egy XVI. sz.-ból származó gölöncsérkemencét is, olyan kályhaacsuprok társaságában, amilyen csuporos kályhát én 1903-ban még használatban találtam egy decsi házban. Erre sincs még példa idáig.

Ime ilyen fontos és megbecsülhetetlen magyar műveltség-történeti tanúságokkal szolgálnak középkori parasztházaink kutatása érdekében végzett ásatásaink. Kecskemét város múzeumáé, Dr. SZABÓ KÁLMÁN igazgatóé (és munkatársáé Dr. PAPP LÁSZLÓÉ) az érdem, hogy ebben (és középkori magyar temetőink rendszeres feltárázásában) mindnyájunk okulására példát mutatott. Hisszük, hogy követői is lesznek.

Bátky Zsigmond.

ban (pld. nádsátorban) is lakott. A nádépítés technikájával kapcsoltam aztán össze a Dunántúlon „legjobban elterjedt nádházakat” is, melyekről hiteles külföldi szemtanú tudósít a XII. sz. első feléből. (Vajjon ezeket is a *taház és sövényházépítő* szlávok csinálták a magyaroknak?). Készséggel megengedem tehát, hogy ez a sátorbeli nyílt tüzelés átvándorolt már az óházában a házakba is, sőt még azt is, hogy ilyen sátorok (rudakból, nádból, sövényből) egyideig nyári konyhák is lehettek a házak mellett (amint nyári lakások a mezőkben csakugyan voltak is). De hogy „házas-tüzes” magyarok ne lehettek volna közöttük, a nyelvi anyag vallomása alapján — szerintem — elfogadhatatlan, amihez ismét sietek megjegyezni, hogy a honfoglaláskori ház- és sátorkultúra között valami lényeges különbség általában alig lehetett. Azt persze, hogy a tisztára *finn-ugorkorbeli házmu-szavak a török nemezsátorra* mentek volna át s azokat *annak eltűnte után a szlávok építette ház vette volna át* és örököltette volna mai napig ránk — amint azt némely tudósaink vallják — teljességgel elfogadhatatlannak tartom, mert erre példát nem tudok. Ha ők tudnak, álljanak elő vele.